

**СИСТЕМО-СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕНЬ
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Проаналізовано головні протиріччя глобалізаційного розвитку. Розглянуто результати сучасних досліджень глобалізації на основі лінійно-прогресивістського підходу. Обґрунтовано необхідність та перспективність досліджень глобалізаційних процесів на основі використання системно-синергетичної методології.

***

Проанализированы главные противоречия глобализационного развития. Рассмотрены результаты современных исследований глобализации на основании линейно-прогрессивистского подхода. Обоснована необходимость и перспективность исследований глобализационных процессов на основании использования системно-синергетической методологии.

***

Main contradictions of globalizing development are analyzed. Results of modern researches of globalization on the base of linear and progressive approach are researched. Necessity and perspective of globalization processes' research is grounded on the base of using systematic and synergetic methodology.

Проблеми, які виникли перед людством у ХХІ ст., мають загальноцивілізаційний характер. Глобалізаційні процеси, що інтенсивно розвиваються за відсутності чітко відпрацьованих методів для їх вивчення, досить складно «піддаються» дослідженню і осмисленню, а тим більше – прогнозуванню. Одні й ті ж економічні, соціальні, політичні явища і факти в процесі аналізу набувають не лише різних, а й нерідко зовсім протилежних оцінок і тлумачень. Попри велику кількість наукових праць, присвячених процесам глобалізації, вони залишаються не достатньо вивченими і як реальність, і як концепт. Причиною цього, на наш погляд, є відсутність єдиного підходу у застосуванні методологічних принципів дослідження процесів глобалізації, які є певним інструментарієм, засобом пізнання досліджуваного явища.

У дослідженнях глобалістичної проблематики виділяють три основні підходи: 1) гіперглобалістів, які вважають, що глобалізація становить якісно нову добу розвитку людства і цілковито підпорядковується функціонуванню планетарної мегасистеми, перш за все – дисципліні світового ринку; 2) скептиків, які стверджують, що глобалізація – це переважно міф і що відпові-

дні процеси, маючи глибоке історичне коріння, є розгортанням давніх тенденцій, які накладаються на розвиток окремих націй-держав, а не зумовлюють ці тенденції; 3) трансформаціоністів, на думку яких сьогодні світ дійсно переживає якісні перетворення на глобальному рівні, але останні міцно укорінені у минулому і, в цілому, не нівелюють національно-державного розмаїття соціокультурних та економічних форм, маючи своїм зворотним боком посилення регіоналізації, що здійснюється переважно на цивілізаційному ґрунті [1, с. 12, 25].

Вагомий внесок у дослідження окресленої тематики, запровадження підходів та оцінок, визначення сутності глобалізаційних процесів належить вітчизняним і зарубіжним ученим Ю. Пахомову, О. Білорусу, І. Кресіній, Ю. Павленку, В. Сіденку, Е. Барковій, Т. Багатирьовій, О. Астаф'євій, Д. Лук'яненку та ін. Разом із тим, суттєві світові зміни, в першу чергу соціально-політичного, соціокультурного, економічного характеру дають підстави для подальшого її обговорення.

Суттєво, що жодна з трьох зазначених шкіл безпосередньо не відбиває традиційні ідеологічні позиції чи світогляди. У таборі гіперглобалістів неоліберальні тлумачення глобалізації можуть сусідити із марксистськими оцінками, серед скептиків подібні концепції та висновки стосовно характеру сучасної глобалізації поділяють як радикали, так і консерватори. Показовими тут можуть бути погляди щодо ролі та значення держави, основ ринкової економіки тощо.

Глобалізація – складний, багатовимірний процес розвитку людства, який охоплює усі сфери людської діяльності, через що власне й кажуть про множини глобалізаційних процесів. Серед науковців і політиків ці процеси тлумачаться залежно від власного бачення. Практично кожен трактує їх по-своєму: як безмежні можливості і перспективи, відкриті інформаційною революцією перед людством; об'єктивні процеси розвитку людства; історичну перемогу принципів ліберальної демократії; віртуальну реальність тощо. Однак, сутність глобалізації і головна тенденція її розвитку – формування цілісного світу, глобального людського співтовариства, нового типу цивілізації [2, с. 22].

Контури такого глобального людського співтовариства лише формуються, і його становлення є справою ХХІ ст. Нинішній етап глобалізації відрізняється від попередніх не лише кількісними, а й якісними характеристиками: швидкими темпами формується глобальна інформаційна мережа, а відповідно й інформаційне суспільство, як на національних, так і глобальному рівні; відбувається розширення глобальної економіки, лібералізація ринку, миттєве переміщення капіталів; знання перетворюються у базовий елемент суспільного розвитку на шляху

до «економіки знань», а інтелект не лише реформує відносини власності, а й набуває ціннісних переваг у свідомості людей. Суттєвою характеризуючою ознакою сучасного етапу розгортання процесів глобалізації є нова якість взаємозв'язків і взаємозалежностей, в яких глобальні зв'язки все більше переважають над локально-національними. Глобальність стає головною характеризуючою ознакою суспільного життя, яка характеризується процесами суперечностей, ризиків, загроз тощо.

Економічна сфера є важливою сферою процесів глобалізації, але далеко не вичерпує їх. До того ж, міжнародний, міжцивілізаційний, міжорганізаційний діалог на тему майбутнього на пряму економічної та соціальної політики в контексті глобалізму ще далекий від завершення. Універсалізація ідей «ринкового фундаменталізму» входить у протиріччя з імперативами сучасності, що переконливо підтверджується сучасною системною фінансово-економічною кризою. Глобалізації, яка ґрунтується на економічній логіці ринку, повинна бути протиставлена нова глобалізація з принципами впровадження нової так званої економіки знань. Ключовими конструкторами тієї мови, якою ведеться обговорення світових змін і які успішно оперують у світовому оточенні, є також наддержавні та міжнародні НУО. «Глобалізація з людським обличчям» може розвиватися лише на основі концепції, в якій розвиток людини визнається метою суспільного поступу і яка враховує інтереси не лише передових, розвинених країн (золотого мільярду), а й країн, які розвиваються.

Процеси глобалізації культури посилюють зв'язок між економічними й культурологічними аспектами суспільного розвитку. Такий зв'язок є настільки значущим, що дає підстави говорити про економізацію культури і культурізацію економіки. Адже суспільне виробництво все більше орієнтується на отримання інтелектуальних, культурних і духовних благ та послуг або на виробництво «символів», а у сфері культури все більше відчуються закони ринку і конкуренції «мас-культури».

Підтвердженням того, що часи дійсно змінюються, є зростаюча критика старих і пошук нових, більш справедливих «правил гри» на міжнародній арені. Багатополярний світ, структура якого лише зароджується, потребує справедливих і зрозумілих презумпцій для всіх суб'єктів глобалізаційних відносин. На фоні зростаючої демократизації світу все гучніше лунає голос раніше «мовчазної більшості», яка перебуває у глобалізаційних процесах далеко не на рівних умовах з іншими, активізуються виступи альтерглобалістів, вимоги яких вже не варто залишати поза увагою. На наших очах відбувається перерозподіл функцій та ролей між національними державами і міжнародними організаціями. Однак, досягне для огляду майбутнє, на нашу думку,

не уявляється без активної присутності держави, хоча, очевидно, її функції змінюються і будуть змінюватися надалі.

«Глобальне село» є таким планетарним утворенням, соціокультурним середовищем, де одночасно присутні всі часи і простори. Це відбулося завдяки розвитку космічної техніки, поширенню Інтернету, телекомунікаційних технологій і цифрових систем. Світ замкнувся географічно, економічно, політично, інформаційно, але ще не став єдиним цілісним простором. Рано чи пізно це відбудеться. Логічно передбачити, що для цього він має інтегруватися за всіма головними параметрами: цивілізаційно (юридично), ідеологічно, соціокультурно, гуманітарно, морально [3, с. 405]. Нині ж для вирішення нагальних глобальних проблем важливо розуміти світ як систему «людина-суспільство-природа», яка не лише склалася і щоденно функціонує, а й має межі власного існування. Якщо своєчасно не реагувати на конфлікти і кризи сучасності, це може призвести людство до глобальної катастрофи.

Глобалізація – це не лише економічний і науково-технічний процес, а й одночасно цивілізаційний, що має власні соціокультурні основи і виміри. Якщо єдність, однотипність (уніфікація) норм, стимулів і способів дії та поведінки може забезпечити мету економічного і технологічного прогресу, то подібне не відбувається в духовній і культурній сферах [4, с. 393]. Водночас без останніх глобальний світ існувати не може і дані чинники не отримали належної оцінки науковцями. За сучасних умов успіху досягли країни, які знайшли оптимальні форми поєднання власної, традиційної соціокультурної системи з найновішими продуктивними досягненнями в науково-технічній сфері.

Глобалізацію можна розглядати як процес свого роду гібридизації, який дає початок, так би мовити, глобальній суміші [5, с. 73]. Гібридизація культури відбувається лише до певної межі й завжди залишає місце для національного, іншого, не характерного для всіх. Відтак, багатоманітність, нетотожність національних культур, традицій і цінностей є законом і принципом соціокультурної сфери. Основою нового типу цивілізаційного розвитку мають стати цінності, які дадуть можливість забезпечити діалог культур, їх взаємне збагачення і міжцивілізаційний синтез. Як швидко людство зможе виробити такі цінності й наскільки економіка та політика зможуть вписатися в загальний конструкт формування нових універсалій, символів і цінностей – покаже час.

Мозаїка картини світу кожної культури є неповторною і унікальною, тому немає однакових культур і суспільств [6]. За сучасних умов кожна культура і кожен етнос розробляють власні способи і формують власні темпи входження у глобальні процеси

при збереженні як загальносоціального, так і специфічно локального культурного розмаїття. Водночас помітним у мультикультурному середовищі є вплив західних цінностей раціоналізму, індивідуалізму, рівності, ефективності тощо. Негативним аспектом глобалізації є постійна загроза втрати етносом власної культурної самобутності. Збереження культурної самобутності в сучасному суспільстві розцінюється як найвище досягнення цивілізації. З іншого боку, власна ідентифікація, визнання національної ідентичності потребує постійних зусиль для цього. Важливим завданням є вирішення проблеми адаптації до ситуації відкритості та інноваційної активності, оскільки рано чи пізно усі народи або культури виявляться задіяними у глобальному інформаційно-технологічному потоці.

Поширення однакових культурних зразків в усьому світі, міграція населення, відкритість кордонів для культурних впливів і розширення культурного спілкування примушують науковців і політиків не лише обговорювати процеси глобалізації сучасної культури, а й дати відповідь на низку гострих питань щодо збереження культурної спадщини нації, розвитку державної мови, співіснування різних мов у межах національних кордонів та ін. Соціальна і культурна політика набувають значимості не лише для цивілізованих, а й усіх без винятку країн і народів.

Глобалізація – складний соціокультурний процес, далекий від завершення, але він вже перебуває в такій стадії, коли усі розмови про національну ідею і власний шлях розвитку країни позбавлені практичного значення. Дані питання мають бути давно вирішеними і закладеними в плани стратегії розвитку. Відповідальність політиків давно вже поширюється на все людство. У будь-якому випадку сьогодні абсолютно зрозуміло, що головні проблеми майбутнього людства будуть вирішуватися не в економічній чи політичній сферах, а у сфері культури, яка і має стати найближчими роками центром уваги в контексті проблем стійкого розвитку цивілізації.

Розумна та ефективна культурна політика держави може скласти вагомий внесок у досягнення нових параметрів соціокультурної системи України, від стану якої значною мірою залежить динаміка змін в українському суспільстві в цілому, а також яким буде місце країни на глобальній соціокультурній карті. Важливим у культурній політиці є фактор забезпечення авторитету країни у світі.

У сучасних процесах глобалізації слід відрізнити об'єктивний його складові від суб'єктивних, природне від штучного. Саме це допоможе знайти відповідь на запитання, чи варто сліпо наслідувати досвід країн «золотого мільярду», чи можливо більш

важливою є самоідентифікація України як держави і як самобутньої культурно-цивілізаційної спільноти.

Намагаючись концептуалізувати зазначені процеси та явища, обов'язково слід враховувати існуючі протиріччя глобалізації, наявність екологічної, демографічної, системної економічної кризи, посилення взаємозалежності країн і народів, небезпеку ідеологізації та політизації таких багатомірних і складних явищ, як сучасні глобальні трансформації, тощо. До цього часу такого комплексного дослідження з урахуванням відомих факторів і процесів, до того ж без надання переваг окремим із них, науковцям сформуванню не вдалося.

Результати аналізу та прогнозування складних, багатоаспектних і різнорівневих процесів глобалізації залежать від застосування методів їх досліджень. Інструментальний набір науковців сьогодні складають, по-перше, традиційні для будь-якого наукового дослідження методи (аналіз і синтез, індукція і дедукція, математичне моделювання тощо), а по-друге, комплекс постнекласичних системно-синергетичних методів, які дозволяють врахувати такі особливості, як складність, відкритість, нестабільність систем, які перебувають під впливом глобалізації, методи філософського аналізу та ін. Через вихідні параметри і обрані дослідниками методи до скарбниці пізнання вносяться ціннісно-світоглядні ідеї, які впливають на трактування процесів глобалізації.

Це є причиною того, що під час наукового аналізу будь-якого процесу, в тому числі глобалізаційного, дослідники, керуючись різними ціннісно-світоглядними параметрами, приходять до різних результатів. Більше того, як попередньо відзначалося, одні й ті ж факти і процеси оцінюють по-різному, що не рідко призводить до виникнення альтернативних концепцій, у тому числі концепцій глобалізації. Основний недолік більшості сучасних сценаріїв майбутнього глобального світу полягає в їх ціннісно-світоглядній упередженості, що призводить до переоцінки одних факторів (економічних, політичних) і недооцінки інших (соціальних, політичних).

Найчастіше дослідники використовують лінійно-прогресивістські методи, в яких емпіричне переважає над теоретичним. На основі лінійно-прогресивістської моделі глобалізації написано праці багатьох сучасних політиків, соціологів, політологів. Це не є випадковістю, оскільки за подібною методологією помічаються не лише історичні традиції та природне прагнення до екстраполяції існуючих тенденцій у майбутнє, але, що не менш важливо, ідеологічна зацікавленість авторів індустріально розвинених країн у збереженні цінностей техногенної цивілізації, відстоюванні глобальних проектів «вестерні-

зації», «американізації», «японізації», перш за все у трьох сферах: фінансовій, військово-політичній, інформаційній. Принциповим недоліком подібної методологічної систематики є те, що вона вважає другорядними і не порушує питання про сутність глобалізації, її базові цінності й детермінанти, нехтує проблемою необхідності пошуку нових глобальних ідеалів, недооцінює наявні глобальні проблеми сучасного світу. Як результат, складна, відкрита і нелінійна глобальна реальність уявляється у спрощеній формі, що функціонує за законами лінійності.

Слід погодитися з позицією дослідників, які вважають, що трактування глобальних процесів як лінійних не відповідає реальним процесам, оскільки не враховується відкритість соціокультурних процесів, нелінійний характер взаємодії провідних підсистем, глобалізаційного цілого: економіки і політики, економіки і моральних цінностей і т. п. Тому системно-синергетичний метод вивчення процесу глобалізації, який враховує його відкритість і нелінійність, більш адекватний суті даного явища [7, с. 93].

Системно-синергетичний підхід у вивченні сучасних загальнопланетарних процесів дає можливість розкрити природу глобалізації, досліджувати глобалізаційні трансформації як складноevolюційні, відкриті, нелінійні процеси взаємодії різних країн і цивілізацій. Методологічні переваги такого підходу – системність бачення подій, врахування ролі біфуркацій в історичному розвитку, врахування розмаїття цінностей соціуму.

Синергетика – наука про складні динамічні системи, закони їх зростання, розвитку і самоорганізації [8, с. 237]. Маючи міждисциплінарний характер, вона досліджує кооперативні явища в нелінійних, різнорівневих, нестационарних відкритих системах [9, с. 918]. Зазначена методологія базується на підсумках досліджень відомих вчених Н. Мойсеєва, І. Пригожина, І. Валерштайна, Н. Лумана, Е. Гіденса та ін. Дослідники глобалізаційних процесів зважають на те, що складність вивчення сучасного світу пов'язана з його нестабільністю, динамізмом, зростанням флуктуацій, випадковістю, появою нової якості ризиків, визнанням того, що не існує єдиного істинного шляху розвитку людства і єдиної істинної моделі світу. Існуюча універсальна система підходів і поглядів на оцінки глобалізаційних процесів дозволяє розвивати ідеї вестернізації та американізації, формувати уяву про пан-державу, пан-культуру, пан-еліту тощо і заважати розумінню складнощів цивілізаційних трансформацій.

Під час аналізу глобалізаційних процесів з позиції синергетичного підходу виникає питання про необхідність посилення відповідальності головних акторів світової політики за ті чи інші дії. Це результат асиметричності між причиною і наслідком

у точках біфуркації. У подібних асиметричних системах зовсім незначний вплив може призвести до значних наслідків. Тому локальні війни в умовах глобалізації дуже небезпечні своєю непередбачуваністю. Глобальний світ, у якому накопичено надто багато зброї, має більш відповідально ставитися до застосування сили. Намагання окремих сил створити у глобалізаційному світі інформаційну, генну зброю, вкотре гостро ставлять питання про забезпечення миру на Землі.

У сучасній глобалізаційній дійсності соціоприродні та глобальні процеси першочергово визначаються як складноеволюційні, нелінійні й відкриті. Тому системи функціонують за законами нелінійності. Це засвідчує відсутність одночасного причинно-наслідкового зв'язку між минулим, сучасним і майбутнім системи. Значна кількість ризиків, які існують, пов'язана з «рукотворною» діяльністю людини. Новий масштаб проблем і новий рівень людських можливостей примушує кожного переглянути власне ставлення до себе і до світу. Тому майбутнє значною мірою буде залежати від поширення і характеру знань, освіченості, рівня культури і сформованих світоглядних універсалій, які є їх наслідком.

Становлення глобального нелінійного світу ґрунтується не лише на процесах організації «згори», але й процесах самоорганізації «знизу». Уявна за лінійно-прогресивістською парадигмою піраміда світу, на вершині якої опинилися США, поруч – індустріально розвинені країни світу, а ще нижче – всі інші країни, не дає надії більшості з них досягнути «омріяної вершини» цієї піраміди. Багато регіонів світу з різних причин не мають можливості прийняти запропоновану провідними індустріально розвиненими країнами неоліберальну модель буття, і не лише з ідеологічних мотивів. Значна частина країн, сприймаючи принципи ринкових відносин у сфері економіки, виступають проти перетворення ринку у всезагальну модель буття, тобто проти перетворення суспільства в ринкове суспільство.

Системно-синергетичний підхід досліджень глобалізаційних процесів, на наш погляд, допоможе більш чітко виокремити переваги і скористатися можливостями, які надає глобалізація. Першочергово це сприятиме усвідомленню того, що глобальним є не лише світ, а в першу чергу людина. Людина є суб'єктом і об'єктом глобалізації. Соціум глобалізується настільки, наскільки глобалізуються люди, незалежно від того, в якій країні вони проживають і носієм якої культури виступають, усвідомлюють свій зв'язок із цим світом і чи мають власну відповідальність за глобальні зміни, сприймають події в різних регіонах як особисто значущі.

Цілісний світ, який формується, у свою чергу має низку особливостей, у тому числі невідомих до цього часу. Разом з тим, вже сьогодні існує нагальна потреба у визначенні, з урахуванням імперативів сучасності, нових загальнопланетарних цінностей та ідеалів як підвалин майбутньої цивілізації. Наука має вирішити низку складних завдань, серед яких забезпечення ідентичності народів у сучасному глобалізаційному світі, визначення ролі держави в нових умовах, пошук оптимальних шляхів вирішення глобальних проблем тощо. Іде пошук нового змісту демократії, свободи, відповідальності, прав людини з урахуванням нових уявлень про ці явища. В умовах посилення взаємозв'язків народів і культур, глобалізації економіки, політики і культури, мови та інформації, відбувається розширення простору загальних позицій, зростає потреба в діалозі культур, що знаходить відбиття у науці, освітніх парадигмах, світоглядних уявленнях.

Отже, сучасні глобальні трансформації є сукупністю складних, багатовимірних, відкритих процесів нелінійного характеру. Лінійно-прогресивістський метод його дослідження, політизація та ідеологізація складних глобальних явищ лише спрощують його і не дають відповіді на низку важливих для людства питань. Природа і сутність глобалізації, системні уявлення про сучасні загальнопланетарні процеси можуть бути зрозумілими і перспективними в дослідженні на основі системно-синергетичного підходу.

Список літератури: 1. Гелд Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж.; пер. з англ., передне слово Ю. Павленка. – К. : Фенікс, 2003. – 584 с. 2. Буянов В. С. Сущность глобализации / В. С. Буянов // Глобализация : учебник / под общ. ред. В. А. Михайлова и В. С. Буянова. – М. : РАГС, 2008. – 544 с. 3. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира : монография. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – 432 с. 4. Толстых В. Глобальные вызовы и поиск ответа: социокультурный аспект // Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – С. 361–464. 5. Пітерзе Я. Глобалізація як гібридизація // Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 400 с. 6. Астафьева О. Н. Глобализация как социокультурный процесс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/D45Ostapheva.htm>. 7. Делокаров К. Х. Методологические принципы анализа процесса глобализации / Делокаров К. Х., Демидов Ф. Д. // Глобализация : учебник / под общ. ред. В. А. Михайлова и В. С. Буянова. – М. : РАГС, 2008. – 544 с. 8. Капица С. П. Синергетика и демография // Режимы с обострением: Эволюция идеи. – М., 1999. – 256 с. 9. Каганов Ю. Т. Синергетика // Глобалистика : Энциклопедия / гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М. : Радуга, 2003. – 1328 с.

Надійшла до редакції 24.03.2010